

КАРЛ ГУСТАВ
МАННЕРГЕЙМ

СПОГАДИ

У ДВОХ ТОМАХ

Том 2

*Переклав з фінської
Юрій Зуб*

«НАШ ФОРМАТ» · КИЇВ · 2021

[Почитати опис, рецензію і купити на сайті nashformat.ua](https://nashformat.ua)

УДК 821.511.111-94
М 23

Маннергейм Карл Густав

М 23 Спогади : у 2 т. / пер. з фін. Юрій Зуб. – К. : Наш Формат, 2021. – Т. 2. – 368 с.

ISBN 978-617-7863-74-7 (повне зібрання)

ISBN 978-617-7863-75-4 (т. 2, паперове видання)

ISBN 978-617-7863-76-1 (т. 2, електронне видання)

Виявляється, «лінія Маннергейма», про яку згадують у підручниках з історії, – міф. Розповіді про легендарні й дуже міцні споруди – перебільшення Радянського Союзу. Насправді все трималося не на фортифікаціях, а на силі фінської армії – так пише Карл Маннергейм.

У своїх спогадах він розкриває багато деталей радянсько-фінляндської та Другої світової воєн. Як країні з чотиримільйонним населенням удавалося протистояти демографічному велетневі – СРСР? На які жертви Фінляндія йшла заради миру? Наскільки лицемірно поводитися радянські представники на перемовинах? Як Фінляндія протистояла тиску Третього Райху, що вимагав приєднатися до наступу на Ленінград? Про все це прямо й водночас виважено та аргументовано пише Маннергейм.

УДК 821.511.111-94

За підтримки БО «БФ «Фундація імені Князів Острозьких»
та родини Ю. В. Луценка

Том 1 вийшов у 2020 році.

Це видання здійснено за сприяння фонду Taiteen edistämiskeskus.

First published in 1954 by Otava Publishing Company Ltd. with the Finnish title Suomen Marsalkan muistelmat I-II, kansanpainos.

Published in the Ukrainian language by arrangement with Otava Publishing Company, Helsinki.

Перекладено з фінської мови з використанням шведського першотвору. Автор фінського перекладу – Лаурі Гакулінен за участю Матті Саденіємі, Ейно Ніваски і Майялііси Аутерінен.

Усі права застережено.

Kaikki oikeudet pidätetään

© С.G.E. Mannerheim

© ТОВ «НФ», виключна ліцензія на видання,

оригінал-макет, 2021

ISBN 978-617-7863-74-7 (повне зібрання)

ISBN 978-617-7863-75-4 (т. 2, паперове видання)

ISBN 978-617-7863-76-1 (т. 2, електронне видання)

[Почитати опис, рецензію і купити на сайті nashformat.ua](#)

Зміст

11. Вісім років наввипередки з бурею.....	7
12. Зимова війна.....	105
13. Збройний мир.....	205
14. Подальша війна.....	237
15. За стерном держави.....	335
<i>Зміст першого тому</i>	367

Вісім років наввипередки з бурею

Моє повернення до чинної військової служби. — Організація й завдання Ради оборони. — Боротьба за асигнування на оборону. — Перехід на територіальну систему. — Великополітичні аспекти. — Проти внутрішнього розколу. — Оновлення матеріально-технічної бази. — Візит до Англії. — Візит до Німеччини. — За північноєвропейську орієнтацію. — Похорон короля Георга V. — Відділ військової економіки. — Створення артилерійного заводу. — Олдершот. — Президентські вибори. — 70-річний ювілей. — Програма основних закупівель. — 20-річчя визвольної війни. — Советський Союз зондує ґрунт. — Питання Аландських островів. — Програма основних закупівель. — Поїздка до Центральної Європи. — Загрозливі передвістя. — Політичні діалоги. — Лист до президента республіки. — Фортифікаційна робота на перешийку. — Перемовини західних країн у Москві. — Доля балтійських країн. — Бойові маневри. — Московські перемовини. — Недооцінювання загрози війни. — Моє прохання про відставку. — Майнільські постріли. — Початок війни.

У 1931 році завершилася каденція президента Реландера, й очільником держави було обрано сенатора Свінгувуда, голову «самостійницького Сенату» часів визвольної війни. Уже 2 березня, на другий день після інавгурації, новообраний президент запросив мене до себе. Він висловив гадку, що з керуванням державою впорається, «але війну, — сказав він, — я не в змозі очолювати». Тож йому хотілося, щоб у разі війни я обійняв пост головнокомандувача, але щоб уже й тепер став на службу на чолі збройних сил.

Я був неготовий одразу дати відповідь. Я відчував вдячність президентові за довіру, і мене тішило, що він вважає цю справу дуже важливою та воліє обговорити її однією з перших. Утім я не хотів, щоб ішов з посади тодішній головнокомандувач, а тому відмовився очолити військо. Якщо президент, додав я, таки вирішить доручити мені верховне командування воєнного часу, самозрозум-

міло, що перед тим мені було б важливо підготуватися до цього складного завдання, ознайомившись із проблемами й потребами оборонного відомства країни. Я попросив часу на роздуми до наступного дня.

У домовлений час я знову повідомив президентові, що в жодному разі не хочу в мирний час ставати головнокомандувачем збройних сил, натомість можу себе уявити на посаді голови Ради оборони, щоб попрацювати там для підвищення нашої обороноздатності й докладно вникнути у справи, пов'язані із захистом країни. Розмова скінчилася тим, що я в принципі висловив згоду обійняти посаду голови Ради оборони на час урядування президента Свінгувуда, а якщо буде потреба, стати й верховним головнокомандувачем у війні.

Було очевидно, що розвиток політичної ситуації в Європі віщує небезпеку і для Фінляндії. Закінчилося перше по світовій війні спокійне десятиліття, і 1930-ті роки від самого початку мали інакші ознаки. Советський Союз у межах першого п'ятирічного плану розпочав широкомасштабну механізацію й моторизацію армії; швидко розвивалась і його авіація. У німецькому націонал-соціалістичному русі було помітно такі тенденції, що невдовзі він міг набути й зовнішньополітичного виміру. Франція почала будувати лінію Мажино, й існувала небезпека, що вона поглине мільярди, потрібні для утримання боєздатної армії. Англія, зрівноважний чинник Європи, ослабла з військового погляду — загальну військову повинність було скасовано, й зосталася лишень наймана армія. Імперія занехаяла військово-повітряні сили, і навіть флот не отримав асигнувань, що їх вимагало адміралтійство. Колективна безпека, перспективу якої окреслила Ліга Націй, з непереборною силою приваблювала більшість країн. Швеція й Норвегія зменшили своє озброєння, а Данія роззброювалася цілковито.

Фінляндія й собі скоротила термін військової служби, й уряди, а також парламентська більшість послідовно опиралися асигнуванню потрібних коштів на оборону. Комуністичну партію було розпущено, що стало наслідком реакції на її тяжіння до зради

батьківщини, реакції, яка спричинилася до народного повстання — Лапуаського руху. Але серед соціал-демократів, які після виборів 1930 року стали найбільшою партією в парламенті, оборонний нігілізм усе ще мав відданих прихильників. Більшість у парламенті належала буржуазним партіям, але Аграрна спілка, друга завбільшки фракція, у питаннях асигнувань часто солідаризувалася із соціал-демократами.

Хоч від 1919 року я багато часу перебував за кордоном, та не втратив контакту зі збройними силами, а надто із шуцкорівською організацією. Я більш-менш орієнтувався в тому, якого поступу досягло фінляндське військо станом на 1931 рік і які вади йому притаманні.

Великий поступ відбувся у вишколі. Це стосувалося насамперед артилерії з її надзвичайно високим рівнем вишколу завдяки здібності й зусиллям інспектора артилерії генерал-лейтенанта Ненонена. Зроста однорідність офіцерського корпусу, і від 1924 року Військова академія випускала потрібну кількість командирів та штаб-офіцерів. Натомість ситуація зі зброєю й амуніцією була гіршою. Армія фактично мала на озброєнні лише те, що зосталося із часів визвольної війни, а та зброя, звичайно, вже застаріла й зужилася. Зовсім не було сучасної техніки, зокрема протитанкової й зенітної. Усе, що мало військо з панцеротанкової зброї, — це кількадесят танків «Рено», придбаних 1919 року, коли я ще був регентом, на мою вимогу й відомих ще із часів світової війни. Не в набагато кращому становищі перебувала й авіація. Особливо виразно постала скрута з мобілізаційними запасами, яких аж ніяк не вистачало на формування озброєної польової армії. Від 1927 року всі великі бойові навчання було з міркувань економії скасовано. Асигнувань на оборону сяк-так вистачило на створення й утримання збройних сил, яких кількісно бракувало для захисту держави, однак зброя і амуніція лишилися цілковито поза увагою.

За кілька років до того парламент ухвалив суднобудівну програму, що містила два панцерники берегової оборони, п'ять підводних човнів і невелику кількість торпедних катерів, і це відбулося насамперед завдяки активній пропаганді недержавної

організації – названої згодом Спілкою фінляндського флоту, – яка обстоювала інтереси морської оборони країни. Реалізація цієї програми мала завершитися 1932 року, але вона не передбачала повного озброювання суден. З огляду на те, що суднобудівна програма поглинула кошти, набагато потрібніші для подолання нестачі найелементарнішого в армії та авіації, можна лише пожалкувати, що потяг до розвивання морської оборони не пішов на користь іншим родам війська. Керівництво збройних сил не змогло скерувати цей ентузіазм у потрібному напрямі.

Берегова артилерія більш-менш ефективно захищала столицю країни і ще деякі сектори, проте інші надзвичайно важливі прибережні й острівні ділянки лишалися без прикриття. До останніх належали Аланди, оборона яких була складною проблемою.

Щуцкорівська організація постійно розросталася й охоплювала нові сфери діяльності, однак дотації на неї не зростали відповідною мірою. Взаємодія між армією й цією добровільною організацією була недосить тісною. Що технічні засоби, що вишкіл дуже різнилися, і давалася взнаки відсутність єдиного керівництва.

Держава створила кілька військово-промислових підприємств, але їхня продукція не задовольняла потреб навіть мирного часу в зброї та боєприпасах. План мобілізації промисловості перебував на обговоренні від 1929 року, часу заснування Ради з економічних питань оборони, але жодних практичних заходів не було вжито.

Що стосується мобілізації й концентрації армії, у цьому ми дуже відставали від нашого великого сусіда. У разі агресії наше військо мусило дістатися до інвазійної брами Карельського перешийка раніше від імовірного нападника. Однак він мав на віддалі одного денного маршу від кордону залого великого міста, а також чималі технічні й матеріальні ресурси, а в Ленінграді та його околицях міг сформувавати стільки само дивізій, скільки ми в усій країні. За розрахунками, на мобілізацію й концентрацію фінляндської польової армії знадобилося б близько двох тижнів, натомість Червоній армії було до снаги за лічені дні дійти до перешийка й заскочити переважальними силами наше військо прикриття.

Через такі обставини владі Фінляндії було потенційно складно вибрати слушний момент для мобілізації. Запізнення чи вагання могло б означати загибель. Мобілізація ґрунтувалася на кадровій системі: військові частини мирного часу становили кадрову армію, яка подвоювала кількісний склад, поповнюючись резервістами. За такої системи неможливо було ні тримати достатню кількість війська на перешийку, ні швидко підсилити його. Щоправда, трохи поліпшити вразливе становище війська прикриття могли фортифікаційні споруди, але нечисленні вогневі точки, збудовані попереднього десятиріччя, уже застаріли.

Такою була загальна картина стану, у якому перебували фінляндські збройні сили на той момент, коли мені запропонували очолити Раду оборони й, отже, взяти відповідальність за обороноздатність країни. Я добре усвідомлював, що на цій посаді переді мною постануть великі та складні завдання.

Передовсім я мав зробити так, щоб парламент краще розумівся в оборонних питаннях, а також здійснити все можливе, аби усунути хиби в оснащенні армії, призначеної для мирного і для воєнного часу. А ще мусив обстоювати і квапити переведення збройних сил на територіальну основу – так звану територіальну систему, – яку в принципі було вже схвалено, але втілення якої, як я бачив, натрапляло на труднощі. До того ж надзвичайно важливе й нагальне завдання полягало у фортифікації Карельського перешийка.

Слабке розуміння зокрема лівими й центристськими партіями того, що таке оборона країни й яке її значення, було зумовлене насамперед нерозвинутістю зовнішньополітичного мислення – природний наслідок відсутності у Фінляндії і традицій, і грамотних кадрів у цій царині. Перехід до незалежності відбувся для нашої країни, завдяки її понад сторічній автономії, без серйозних внутрішньо-організаційних негараздів і конституційних пертурбацій, проте в питанні розбудови державних збройних сил і зовнішньої політики нам довелося починати з нуля.

У 1920-х Фінляндія фактично не мала зовнішньої політики. Швеція під час визвольної війни холодно відкинула наші спроби

започаткувати політичну співпрацю з нею, а аландське питання, яке тоді розмежовувало наші країни, роками заважало налагодженню фінляндсько-шведських зв'язків. Ставлення офіційної Швеції до ідеї оборонно-політичної взаємодії й військової співпраці – доконечна потреба яких стала аксіомою у військових колах ще від 1918 року – було й лишилося категорично негативним. Найкращим свідченням цього є миттєва реакція на те, як міністр закордонних справ Гедершерна наважився 1923 року в одній із застільних промов висловити особисту симпатію до оборонного союзу з Фінляндією – за добу посаду міністра закордонних справ обіймала вже інша людина!

Втручання Німеччини у фінляндську визвольну війну, як я й передбачав, стало тягарем для нашої зовнішньої політики. Всупереч сподіванням великої частини народу, виявилось, що Німеччина – це аж ніяк не підпора. У квітні 1922 року Німецька республіка розпочала співпрацю із Советським Союзом на базі Рапалльської угоди, яку згодом було доповнено німецько-російським пактом про ненапад, коли 1926 року Німеччина вступила до Ліги Націй. Так Німеччина дістала змогу не зважати ні на санкційний параграф статуту Ліги, ні на Аландську конвенцію, до підписантів якої вона належала.

Для Фінляндії вже це було тривожним фактом, який підточував колективну безпеку. А ще більше її значення маліло внаслідок загального роззброювання, розпочатого одночасно з тим, як Советський Союз – ініціатор регламентування військового озброєння на Генуезькій конференції 1922 року – нарощував військовий потенціал. Ще в 1920-х було цілком зрозуміло, що безпека під егідою Ліги Націй – це фікція. Хоч Фінляндія не зовсім перейнялася ідеєю колективної безпеки в системі Ліги, ця ідея вочевидь відіграла велику роль у тому, як парламентська більшість оцінювала питання оборони держави. Відчувалося, що в цьому важко буде домогтися якихось змін. А проте існування країни як суверенної держави залежало від того, чи усвідомить фінляндський народ, що раціонально зорганізовані збройні сили є найпершою умовою самостійної зовнішньої політики, спрямованої насамперед на захист власних інтересів країни. Я міг лишень сподіватися,

що розбудова соціального життя й зусилля, спрямовані на зцілення ран 1918 року, полегшать мені завдання і викличуть довіру в лівих партіях. Гадаю, що це мені певною мірою і вдалося, але, на жаль, занадто пізно.

Рада оборони, чи радше її зародок, на папері вже існувала. Цей орган було створено указом від 22 квітня 1924 року, і найточніше його можна описати як комітет, у якого президент мав змогу попросити експертних висновків. Ця рада не мала права виявляти власну ініціативу й збиратися, коли хотіла, не мала вона і жодної відповідальності. Головою ради був міністр оборони, а членами її автоматично ставали командувач збройних сил, начальник Генерального штабу, головнокомандувач щуцкору, а також два члени, яких президент призначав на рік. Указ геть обминав питання про верховного головнокомандувача на час війни, про його місце перебування й функції в мирний час.

Після того як я погодився очолити Раду оборони, цей орган треба було щонайперше реорганізувати – можна сказати, створити наново – і зробити це ще до мого офіційного призначення, адже дотепер обов'язки голови автоматично виконував міністр оборони. Нову Раду оборони президент створив 11 березня 1931 року указом, приписи якого щодо складу, функції і повноважень Ради були далекими від ідеалу, та все ж містили очевидні покращення. Ця Рада оборони складалася, крім головнокомандувача збройних сил та начальників Генерального штабу й щуцкору – автоматичних її членів – ще з двох генералів, що їх призначав на три роки президент. Отже, склад став суто військовим. Обрання голови Ради належало до функцій президента, який призначав його з-поміж її членів. Важливо й те, що відповідно до нового указу засідання Ради скликав її голова, а не президент. Утім найбільше важило те, що то вже був не лише дорадчий орган, який на прохання давав експертні висновки. Тепер він мав право, та й обов'язок, подавати пропозиції, спрямовані на підвищення обороноздатності.

10 червня 1931 року президент призначив мене – формально на трирічний термін – головою цієї оновленої Ради оборони. Він волів

наразі повідомити лише найвище військове керівництво, що відповідно до цього призначення, у разі війни я обійму пост головнокомандувача. Уже того самого дня я скликав членів Ради оборони на перше засідання. Присутніми на ньому були генерал-лейтенант Сигво, генерал-майори Мальмберг і Еш — усі троє в статусі автоматичних членів, — а також мій начальник етапу часів визвольної війни, відомий промисловець, генерал-майор Вальден, який разом із головою Ради належав до тих членів, яких призначав президент.

Попри недосконалість нового указу, я вважав, що ми можемо братися до роботи на його основі. Утім незабаром з'ясувалося, що повноваження, надані Раді оборони, потребують уточнення. Хоч Рада не мала виконавчої влади, то був відповідальний орган, який мусив тісно співпрацювати що з іншими ланками оборонного відомства, що з органами, які належали до різних офіційних і приватних сфер діяльності. Тому інтереси обороноздатності кінче потребували того, щоб не лише керівництво збройних сил, а й ширші кола знали про рішення президента призначити голову Ради оборони верховним головнокомандувачем воєнного часу.

В офіційному листі, текст якого Рада оборони ухвалила 13 жовтня 1931 року, її члени довели цю позицію до відома президента республіки, який дав відповідні вказівки прем'єр-міністру й міністру оборони. Утім стосунки між головою Ради оборони й головнокомандувачем збройних сил було остаточно регламентовано аж 25 серпня 1933 року, коли президент дав тодішньому головнокомандувачу, генерал-майорові Естерману персональне й таємне розпорядження:

Цим наказую Головнокомандувачу Збройних Сил упродовж усього часу, доки фельдмаршал Карл Густав Маннергейм очолюватиме Раду оборони, дотримуватися інструкцій голови Ради оборони стосовно оперативного приготування до воєнного часу, а також пов'язаної із цим планувальної й організаційної роботи, спрямованої на підвищення обороноздатності.

Однак організаційних заходів, зумовлених цим розпорядженням, було вжито аж 1938 року, коли в голови Ради оборони після чима-

лих зусиль з'явився власний штаб, що складався з розвідувального й оперативного відділів Генерального штабу.

Робота тривала на підставі указу 1931 року, доки президент республіки видав 1 квітня 1938 року новий документ, який неабияк поліпшив становище. У ньому було прописано, що голову Ради обирають безпосередньо, а не з-поміж її членів. Крім очільника й автоматичних членів, тепер Рада мала у складі ще трьох генералів, що їх призначав президент за поданням міністра оборони, який перед тим мусив узгодити це питання з головою Ради.

Цим новим указом членами Ради оборони було призначено генерал-лейтенанта Егквіста, а також генерал-майорів Вальдена й Вальве. У новому складі Рада вперше зібралася 5 травня 1938 року. Тоді було ухвалено, що надалі вона засідатиме регулярно першого й третього вівторка кожного місяця.

Після цієї конспективної розповіді про моє становище на посаді голови Ради оборони, а також про трансформації, яких зазнало це моє знаряддя праці впродовж тих вісьмох років, коли ми бігли наввипередки з дедалі ближчою бурею, я хочу в контексті загального розвитку подій дати огляд власних тогочасних намагань і, на мій погляд, вельми незадовільних їх підсумків.

Якщо повертатися до першого засідання Ради оборони, що відбулося 10 червня 1931 року, діяльність було розпочато обговоренням капітальних витрат на оновлення матеріально-технічної бази оборонного відомства, закладених у проекті державного бюджету на 1932 рік. Природно, що згодом питання, пов'язані з бюджетом, стали істотною частиною дискусій у Раді оборони. За кілька тижнів до того запрацював призначений урядом «комітет у справах ощадності», який виробив загальні настанови щодо розгляду питань, пов'язаних з бюджетом. Тепер Рада оборони мала своєю чергою визначитися з позицією стосовно статей витрат у проекті бюджету, які містилися в програмі закупівель для збройних сил.

Парламент, обговорюючи 1930 року державний бюджет на 1931-й, ухвалив принципове рішення про так звану екстрену програму, спрямовану на закупівлю найпотрібнішого нового обладнання для армії та флоту, а також на підсилення авіації. У цю програму — сама

назва якої свідчить про її характер – було закладено 700 мільйонів марок асигнувань, розподілених на шість років. На 1931-й припадало 75 мільйонів із загальної суми, а починаючи від 1932 року, коли, за розрахунками, мало завершитися виконання суднобудівної програми, по 125 мільйонів на кожен з наступних п'ять років. Комітет у справах ощадності, посилаючись на економічну скруту, запропонував зменшити асигнування на 1932 рік, призначені для оновлення матеріально-технічної бази, до 75 мільйонів марок.

Щоб дати уявлення про найочевиднішу нестачу, далі треба трохи детальніше розповісти про те, як саме військове керівництво задумало використати оті 125 мільйонів, асигнованих на 1932 рік. За планом розподілу загальної суми асигнувань 66 мільйонів ішло армії, 29 мільйонів – військово-морським силам і 30 мільйонів – авіації.

З 66 мільйонів марок, призначених для задоволення найнагальніших потреб армії, одну з найбільших статей – 10 мільйонів – треба було використати на підсилення зенітної артилерії, потреба якої, за оцінками, становила 20 батарей, тобто загалом 80 гармат. В екстреній програмі, яка виходила з наймінімальніших вимог, кількість зенітних гармат зменшилася до 34. На той час було лише 16 гармат, а зазначених 10 мільйонів марок вистачало не більш як на 8 гармат із боеприпасами.

Кепські справи були й зі зброєю для піхоти. Відповідно до штату воєнного часу потреба у гвинтівках становила 259 000, але ця кількість у екстреній програмі зменшилася до 185 000. Утім для бойових одиниць існувало не більш як 167 000 гвинтівок, отож усе ще бракувало 18 000. Завдяки 5 мільйонам марок, запропонованим на лагодження гвинтівок, можна було додатково отримати ще близько 10 000, зібравши їх зі старих деталей. Тобто польова армія не мала навіть достатньо основної зброї. Брак набоїв, за задумом, можна було подолати асигнуванням 10 мільйонів марок, які забезпечували двомісячні потреби воєнного часу.

За розрахунками, потреба в ручних кулеметах становила 4096, а в екстреній програмі ця кількість зменшилася до 3176. Після того як 1931 року завершилася закупівля, армія отримала понад 1000 нових ручних кулеметів. Пропозиція асигнувати на це

15 мільйонів марок означала додаткову 1000 кулеметів, після чого нестача відповідно до екстреної програми все ще сягала 1176.

Крім того, треба було придбати 50 зенітних кулеметів — армія взагалі не мала їх на озброєнні. Інші статті асигнувань на армію стосувалися протихімічного захисту, а також поповнення найпотрібніших елементів майна зв'язку, саперного й медичного інвентарю. Незважаючи на велику нестачу в польовій артилерії, цього разу довелося цілковито оминати її увагою.

З 29 мільйонів марок, запропонованих для військово-морських сил, 10 мільйонів призначалося на придбання гармат і боєприпасів на панцерники берегової охорони. Як не дивно, ці статті не увійшли до суднобудівної програми. А що в ній не було зазначено й тралерів, ми мусили запропонувати кошти на будівництво двох таких суден, а також двох мінних заслонників. А ще існувала потреба підсилити берегову охорону Гельсінкі й Порккалі чотирма 305-мм гарматами. Решта асигнувань на морську оборону мала піти на найелементарніші потреби берегової охорони в протиповітряному й протихімічному інвентарі.

Зі скромних 30 мільйонів марок, відданих військово-повітряним силам, приблизно половина призначалася на придбання літаків. Доконечна потреба становила 272 літаки. У нас було 47 більш-менш придатних машин, і за 1931 рік ця кількість мала збільшитися на вже замовлені 30 літаків. На запропоновані приблизно 15 мільйонів марок можна було придбати близько 25 машин різних типів. Отже, загальна кількість літаків, враховуючи й заплановану на 1932 рік закупівлю, мала зрости до 102, тож відповідно до кризової програми нестача становила 170 машин. А що замовлені літаки треба було й озброїти, ми запропонували придбати на 5 мільйонів марок авіаційні кулемети, а крім того, закупити 4,5 мільйона набоїв, що відповідало витраті на три місяці війни. А ще запропонували деякі додаткові асигнування на придбання авіабомб і парашутів, радіоапаратури тощо. Крім того, з'ясувалося, що конче треба 7 мільйонів марок на будівництво летовищ.

Окремо треба згадати гостру нестачу боєприпасів до гвинтівков. Продуктивність державного набійного заводу була геть не-

достатньою, а тому Рада оборони бачила потребу клопотатися про 28 мільйонів марок додаткових асигнувань на збільшення продукції. За розрахунками, витрата набоїв у воєнний час сягала 37 592 000 штук на місяць – це за мінімальною оцінкою. На той час уся продуктивність набійного заводу становила 22 мільйони штук на рік. За розрахунками, проханих 28 мільйонів марок асигнувань мало вистачити на збільшення продукції приблизно до 7,5 мільйона штук на місяць. Наявність гвинтівкових набоїв становила основу всієї оборони, тож Рада окремо наголошувала на цьому компоненті, водночас зазначаючи, що цю статтю треба цілком відділити від інших закупівель, щоб вона не припадала на ту загальну суму 125 мільйонів марок.

Коли це питання було розглянуто в Раді оборони, я вирішив особисто зв'язатися з «комітетом у справах ощадності», щоб не згаяти жодної нагоди запобігти зменшенню цих важливих асигнувань.

Комітет складався із сенатора Паасиківі, директора банку Рюті й виконавчого директора Таннера. Із цих добродіїв я добре знав Паасиківі ще від 1918 року, а тому почав з візиту до нього. Він дружньо мене прийняв у своїй гарній домівці, але, як давній банкір, волів перекинути частину зазначених асигнувань на інші рахунки, а Рада оборони мала наразі вдовольнитися меншою сумою. Утім по тривалій дискусії мені вдалося переконати сенатора, і він визнав, що треба збільшити видатки на оборону. Наша розмова скінчилася тим, що Паасиківі пообіцяв зі свого боку зробити все можливе для порятунку тих 125 мільйонів.

Далі я вирушив на зустріч з директором Фінляндського Банку Ристо Рюті. Ми знали лише поверхово. Рюті був відомою постаттю в Прогресивній партії, лідер якої, професор Столберг, перший президент республіки, мав геть відмінну від моєї позицію щодо питань оборони. Пам'ятаючи про це і зважаючи на роль, яку відіграє в нашій країні партійна політика, я не сподівався, що Рюті особливо зацікавиться зміцненням оборони держави. Утім я виклав йому свою позицію і побачив, що він уважно слухає мене, нічого не заперечуючи й не просячи додаткових роз'яснень. Коли я вичерпав запас аргументів і підвівся, щоб попрощатися,

господар провів мене до дверей, але перед тим як зачинити їх за мною, мовив: «Та який сенс асигнувати збройним силам такі великі кошти, коли війни все одно не буде?».

Я відповів, що коли розбудовувати збройні сили на цьому його переконанні, потреби в таких видатках і справді не було б. Я не встрявав у подальшу дискусію і пішов.

Виконавчого директора Таннера, лідера соціал-демократичної партії, я не знав. Під час визвольної війни кооперативне підприємство «Еланто», яким він керував, зі своїми складами стало кістяком постачання в бунтівників, а від 1919 року Таннер був непохитно проти асигнувань на оборону. Я мав підстави гадати, що він не прислухається до моєї позиції, а тому вирішив не йти до нього. Якби тоді я знав цього вольового чоловіка так само, як пізніше, після особистої зустрічі, то напевно зробив би спробу, хай би й годі було сподіватися на успіх.

Упродовж літа в Раді оборони відбувалося й обговорення бюджету оборонного відомства на 1932 рік. Комітет у справах ощадності позбиткувався і з нього, а фінансовий комітет Державної ради пішов іще далі у вимогах зменшити асигнування.

З одного боку, Рада оборони не мала нічого проти скорочення видатків, зумовленого загальним зниженням рівня цін. Але з другого – не могла схвалити запропоноване мінусування, яке всупереч програмі закупівель шкодило обороноздатності. Скажімо, з'явилася пропозиція зменшити удвічі асигнування на зарплату для екіпажу, найнятого на панцерник берегової охорони «Вяйнямейнен», а також викреслити зі списку кошти, призначені для екіпажу «Ільмаринена». Його, за розрахунками, мали спустити на воду 1932 року, з надією, що на це судно можна набрати екіпаж зі штату інших підрозділів берегової флотилії. Тут проігнорували те, що треба заздалегідь розпочати вишкіл, щоб у свій час мати на «Ільмаринені» боєздатний екіпаж. Береговій флотилії вже довелося відрядити на «Вяйнямейнен» і на навчальний корабель «Суомен Йоутсен»* стільки офіцерства й унтерофіцерства, що ні-

* Фінляндський лебідь. – Прим. пер.

чого іншого не лишалося, як законсервувати мінну й торпедну флотилії. Такі самі дії з «Ільмариненом» означали те, що треба припинити вимірювання морських глибин. Це могло мати фатальні наслідки, адже важкі для навігації прибережні води були настільки не вимірними, а їх мапи — до того недосконалими, що придбані з великими зусиллями флотські одиниці наражалися б на серйозний ризик. Ситуація стала б особливо неприйнятною, адже російські військово-морські сили знали наші води ліпше, ніж ми самі.

Така сама непослідовність оприявилася в питанні коштів на військово-повітряні сили. Парламент заклав у торішньому бюджеті придбання зазначених мною раніше 30 літаків. Запропоноване тепер зменшення видатків означало, що не на всю нову техніку буде змога набрати екіпаж. Було підтримано пропозицію використати асигнування, призначені для оновлення матеріально-технічної бази, на створення двох нових ескадрилій — по одній на острові Сантагаміна й на Карельському перешийку. Водночас лунала вимога, щоб штату однієї з них вистачило на обидві.

Такою самою послідовною в низці непослідовностей стала пропозиція скоротити на один мільйон видатки на авіаційне паливо й мастило. Мотивували це тим, що з міркувань економії треба зменшити кількість літних годин. Якщо брати до уваги збільшення авіапарку і штатного складу, це було те саме, що знизити рівень вишколу і збільшити кількість авіатроц, унаслідок чого техніка зазнавала пошкоджень на куди більшу суму, ніж вдалося зекономити. Я наголошував на тому, що зменшення асигнувань фатально позначиться на стані авіації, і то саме тоді, коли в решті світу військово-повітряні сили набувають дедалі більшої ваги. У цьому ми не могли собі дозволити відставати. Навіщо закуповувати дорогу техніку й водночас не забезпечувати достатнього озброєння й штату!

А що було з доглядом за технікою та її утриманням? Як виявилось, ще торішні видатки були геть недостатніми й непропорційно малими порівняно з вартістю матеріальних засобів. Попри недешеве оновлення матеріально-технічної бази, зокрема купівлю ламкої зенітної артилерії й боеприпасів, з'явилася пропозиція

зменшити на півмільйона марок асигнування на догляд і утримання на 1932 рік. Якщо брати самі склади, уряд хотів зменшити асигнування аж на 8 мільйонів марок, попри великі збитки, які вже виникли через погані можливості для зберігання. То було погане господарювання держави – приватному підприємству ніколи не варто так робити.

Запропоноване мінусування коштів на вишкіл також означало, що не вдасться провести бойові маневри, заплановані на наступне літо, і знову зменшиться тривалість навчальної стрільби – що в піхоті, що в артилерії.

І взагалі, скрізь було запропоновано набагато зменшити видатки. Досить навести яскравий приклад: у статті утримання фортифікаційних споруд, на яке мало піти лише 550 000 марок, уряд хотів заощадити 150 000 марок, хоч, як фактично з'ясувалося, навіть запропонована сума надто мала й не перебуває в розумному співвідношенні з величезною вартістю самих лиш берегових фортів.

Рада оборони була не проти вимог економити бюджетні кошти, але щоб це відбувалося раціонально. Тому вона заявила про готовість пристати на те, що військовики з 15-місячним терміном служби матимуть три місяці відпустки, а призов 2000 військовозобов'язаних відбудеться на рік пізніше. Так з'явилася змога заощадити близько 24 мільйонів марок. Утім Рада висловила побажання, щоб ця сума пішла на подолання нестачі матеріальних засобів у збройних силах.

Після остаточного розгляду державного бюджету на 1932 рік – крім власне його дохідної та видаткової частин, ще й додаткової (капіталовкладення) – з'ясувалося, що завдяки зусиллям Ради оборони зниження асигнувань на оборону обмежилось 62 мільйонами марок, тобто близько 10%. Зменшили насамперед суми на закупівлю матеріальних засобів. Вони знизились зі 158 мільйонів марок до 109 мільйонів – найменші кошти на оновлення матеріально-технічної бази, починаючи від 1924 року. Мабуть, найтривожнішим стало те, що відклали на невизначене майбутнє інвестування у збільшення продукції набійного заводу. Дуже прикро й те, що не знайшла підтримки ідея асигнування додаткових

коштів, 1,25 мільйона марок, шуцкорам. Тому вони не могли придбати амуніцію і зброю багатьом тим, хто хотів служити в їхніх лавах, але не мав на це коштів.

У державному бюджеті на 1932 рік через економічну кризу поменшали суми асигнувань для всіх міністерств, загалом на 256 мільйонів марок, з яких на оборонне відомство припало 24 %. Ці цифри були непропорційно великими, зважаючи на те, що асигнування на оборону становили лише 19 % всього бюджету, а ще тому, що це відомство лише нещодавно стало частиною державного апарату і щойно починало розвиватися. До того ж не закінчилися його основні закупівлі. Потреби відомства, безумовно, треба було б оцінити на інших засадах. Ми могли обійтися без низки того, що містилося в програмах інших міністерств, але не могли економити на готовості до війни. На ці аспекти мені часто впродовж наступних восьми років доводилося звертати увагу уряду й парламенту.

Через недостатність асигнувань 1931 року довелося обмежитися лише невеликим бойовим навчанням. Це завдало великої шкоди, для повного усвідомлення якої треба бути фахівцем. Нічим іншим, крім широкомасштабних маневрів, неможливо дати військові попереднє уявлення про різноманітні вимоги війни, і ніщо інше не може краще згуртувати командний і рядовий склад. Крім того, вони вносять часто в одноманітну службу бажаний свіжий струмінь, і у військовиків лишаються після них тривкі й багаті спогади. Для взаємодії між різними родами війська, а також для навчання штабної служби великі маневри мають неоціненне значення – витрачені на них кошти ніколи не є змарнованими.

На маневрах 1931 року я з радістю зауважив, що й офіцерство, й унтерофіцерство пройняті ентузіазмом, рішучістю та енергійністю. Рядовий склад справив добре враження. Утім нестача засобів зв'язку давалася взнаки й неабияк ускладнювала проведення маневрів. До того ж забракло коштів на орендування коней, тому в нас був там мінімум артилерії та обозів. Унаслідок цього втрачалася важлива незлагодженість, яка виникає під час маневрів за участю повного складу батарей і постачальних колон.

Ознайомившись і з оперативними планами, і з плануванням мобілізації й концентрації війська, я в серпні 1931 року здійснив ґрунтовну розвідку Карельського перешийка. Ця частина країни була для мене відомою, але відтоді стала ще знайомішою і любішою. Я дедалі більше зачаровувався її розмаїтими краєвидами й чудовими людьми, які з покоління в покоління зазнавали бур зі сходу, не втрачаючи веселої вдачі й незламної волі до оборони свого краю. У діяльності шуцкорів і лотт* Карельський перешийок ставав взірцем.

Карельський перешийок був замком Фінляндії – нашими Термопілами: він утворював тісну браму між Фінською затокою й Ладозьким озером, де найвужча ділянка мала завширшки лишень 70 кілометрів. Я побачив місцевість, сприятливу для оборони, адже озера й болота ділили перешийок на тіщини, що їх було порівняно легко захищати. Моренно-гравійний ґрунт добре надавався до спорудження польових фортифікацій, але гірше – до постійних, адже бракувало кристалічного фундаменту. Малогорбиста місцевість була, на жаль, приступною танкам. Утім стриженеве питання полягало, як завжди, у тому, чи зможуть головні сили польової армії вчасно дістатися цієї інвазійної брами. Через слабкість війська прикриття і примітивність лінії оборони, а також повільну мобілізацію і концентрацію, проблема в тодішніх умовах здавалася нерозв'язною. Домогтися зміни в цих моментах було одним з найважливіших і найнагальніших завдань, спрямованих на підвищення обороноздатності Фінляндії.

На початку 1920-х було збудовано кістяк головної лінії оборони: кількадесят кулеметних гнізд і гарматних позицій, які я тепер проінспектував. Розташування перших часто-густо здавалося не дуже вдалим, а їхня конструкція – непридатною. Догляд за ними було занедбано, тому більшість фортифікацій звутліло, як і нечисленні дротяні загороди. Ці оборонні споруди, звичайно, не становили якоїсь цілісної системи.

---

* Лоттами називали учасниць «Лотта Свард» – жіночої напіввійськової організації, яка існувала в 1919–1944 роки. – *Прим. ред.*

Повернувшись до Гельсінкі, я виклав результати своїх спостережень міністрові оборони Оксалі й зумів переконати його в тому, що треба щось робити для фортифікування перешийка. У дискусіях ми зійшлися на тому, що найпридатніший спосіб – це домогтися використання частини асигнувань, наданих парламентом на боротьбу з безробіттям (єдині приступні кошти), для фортифікаційної роботи на перешийку. Рада оборони подала пропозицію, у якій поділила цю роботу на три категорії. Виконання її мало за нагальністю відбуватися в такій черзі: оборонні споруди, летовища й будівництво доріг. Хоча врешті було асигновано лише частину попроханих коштів, завдяки ним з'явилася змога побудувати деякі укріплення, що стало скромним початком нового етапу фортифікування Карельського перешийка. Так найближча до Фінської затоки частина лінії оборони набула трохи виразніших обрисів.

Уже на перших засіданнях на початку літа 1931 року Рада оборони порушила питання планованої реорганізації оборонного відомства, і згодом дискусії щодо цього точилися на різних заходах і з багатьох приводів.

Попри часткові реформи, армійська організація, створена після визвольної війни, не відповідала своїй функції. На її основі годі було здійснити ні мобілізацію, ні концентрацію з надійністю й швидкістю, потрібними для ефективної оборони. Мобілізація польової армії ґрунтувалася на описаній раніше кадровій системі, яка мала чимало мінусів. По-перше, проведення мобілізації зосереджувалося в нечисленних гарнізонах – чудових об'єктах для повітряних нападів, адже там перебувало б повно-повнісінько прибулих резервістів, реквізованих коней, транспорту й інших матеріальних засобів. По-друге, мобілізаційні перевози забирали багато часу внаслідок не дуже зручної дислокації частин у мирний час. Своєю чергою, це зумовлювалося тим, що через нестачу коштів оборонне відомство не будувало нові казарми. Мабуть, найтривожнішим було те, що на прикриття мобілізації й концентрації командування могло відрядити лише невелику частину армії мирного часу. У ті два тижні, які, за розрахунками, пішли б на ці процеси, слабке

військо прикриття мало заблокувати Карельський перешийок, і це завдання напевно стало б для нього надсильним.

Ці серйозні вади можна було усунути, поставивши мобілізацію на територіальну основу з використанням шуцкорівської організації, яка охоплювала цілу державу, — так з'являлася змога відрядити на прикриття фактично всю армію мирного часу. Територіальна система уможлиблювала створення набагато більшої польової армії й забирала менше часу, ніж кадрова система. Замість поповнюватися закликаними до зброї резервовими призовниками, дивізії могли, віддавши частину командного складу територіальній організації, негайно рушити до кордону бригадами зі штатом воєнного часу. За новою системою з'являлася змога використовувати державні ресурси швидше й доцільніше. Важливо й те, що система уможлиблювала часткову мобілізацію, адже більшу чи меншу кількість підрозділів вдалось би мобілізувати залежно від конкретної потреби.

Велика перевага полягала в тому, що польові дивізії стали ціліснішими й мали регіональніший характер — уся піхота тієї чи тієї дивізії проходила в мирний час вишкіл в одному полку. Крім того, керівна ланка військових губерній і військових округів ще в мирний час складалася з постійної, хоча й нечисленної кадрової частини для штабу відповідної польової дивізії. Утім ця система теж була не без вад. Її неминучий наслідок — волості, які мусили створювати піхотні підрозділи, у разі великої втрати в живій силі опинялися б у сутужнішому становищі, ніж ті, з яких відбувався набір до інших родів війська. І все ж таки не можна було надавати вирішальної ваги цьому браку однорідності, якщо порівнювати його із зазначеними перевагами, такими очевидними для успішної організації оборони держави.

Загалом план територіальної організації був ідентичним з тим, який я виробив навесні 1918 року, але уряд його тоді відхилив, обравши вузькоглядний план генерал-майора фон дер Гольца. При переході на територіальну систему знаходили втілення й ідеї щодо ролі шуцкорів та їх взаємодії з армією, — під час регентської каденції я послуговувався ними, намічаючи діяльність цієї добровільної організації.

За розрахунками, перехід на територіальну систему мав відбутися впродовж трьох років, тому Рада оборони воліла, щоб реформування розпочалося негайно. Передумовою втілення системи в життя було розташування мобілізаційних складів по всій країні й регулярне проведення обов'язкових навчальних зборів. Тому виникла потреба, з одного боку, в додаткових коштах, а з другого – у відповідних змінах у законі про військову повинність. У Раді оборони я особливо наголошував на важливості таких навчальних зборів, на які буде закликано резервістів відповідно до групування воєнного часу. Це дало б нам змогу працювати з укомплектованими бойовими одиницями воєнного часу, що і з технічного, і з морального погляду готувало б командний і рядовий склад до воєнних завдань у польових умовах.

1931 року Рада оборони приділила особливу увагу військово-повітряним силам. Цей рід війська великою мірою опинився у становищі сироти й не посів того місця в оборонному бюджеті та громадській свідомості, якого потребував його розвиток. Із жалем я констатував, що керівництву цієї важливої галузі не вистачає досвіду й розуміння. Воно оновлювало матеріально-технічну базу без достатньої цілісності й цілеспрямованості, а певні явища ускладнювали досягнення загальної довіри й отримання коштів. Скидалося на те, що кілька авіакатастроф, які призвели до смертей і втрати коштовної техніки, зумовлені браком дисципліни й технічних навичок. Рада оборони домоглася призначення слідчої комісії, яка мала всебічно розслідувати огріхи. Я також звернув увагу президента республіки на те, що бажано замінити командувача.

На той час майже вся Європа змагалася з економічними труднощами, що в багатьох країнах призвело до послаблення обороноздатності й до ще більшого поширення комуністичних ідей. Советський Союз завершив 5-річний план, енергійно розпочатий 1928-го, і спромігся продемонструвати неабиякі результати, зокрема у важкій промисловості. Перша ластівка бурі з'явилася, що правда, далеченько від Європи, коли Японія у вересні вдерлася до Маньчжурії і цим розпочала нову експансію. На порозі 1932 року майбутнє здавалося мені сповненим небезпек. Ліга Націй не впо-

ралася зі своєю місією запобігти агресії, і Фінляндія стала фактично беззахисною.

Тоді був неслухняний момент для загального обмеження військового озброєння, однак після чотирирічної підготовчої роботи, яку здійснювала Ліга Націй, у січні 1932 року в Женеві зібралася запланована Конференція у справі роззброєння. Не обійшлося і без курйозу: в одному з документів Ліги її було названо *La conférence de la limitation de la réduction des armements* – тобто «Конференція у справі обмеження роззброєння»!

Упродовж попередніх років сформувалися два протилежні погляди на питання безпеки. З одного боку, Англія за підтримки Швеції, Норвегії, Данії й деяких інших країн прагнула зберегти мир, зменшивши озброєння відповідно до § 8 статуту. А з другого – Франція хотіла посилити санкційний параграф 16. Фінляндський уряд послідовно солідаризувався з позицією Франції. На тлі цих суперечностей можна було досить легко передбачити провал конференції, проте вона дала в нашій країні привід наївно сподіватися на зменшення податків, що вдарило б по оборонному бюджеті. Це стало ще одним доволі безнадійним фронтом робіт, на який Раді оборони доводилося витратити час і зусилля. Рада у своїх заявах постійно наголошувала на тому, що Фінляндія може долучитися до планів роззброєння, лише якщо Советський Союз, який, до речі, ще не вступив до Ліги Націй, погодиться на ті самі зобов'язання й контроль, що й інші країни, а Москва поручиться за виконання зобов'язань. Щоб СССР змирився з ефективним роззброєнням і контролем – самозрозуміло, що це нам здавалося таким ілюзорним, як і тепер, коли я пишу ці рядки, а Москва знову з пропагандистською метою порушує питання загального роззброєння.

Рада оборони підтримала і пропозицію Франції створити міжнародні поліційні сили. Утім важко було уявити, що таку гетерогенну формацію вдасться зробити досить потужною, аби запобігати конфліктам у різних куточках світу, а надто таким, у яких братимуть участь великі держави. А що стосується військових санкцій, то Рада оборони висловила свою позицію: треба прагнути до того,

щоб кожна держава взяла на себе військові зобов'язання лише в межах невеликих груп держав. Ці межі можна було звузити для маленьких держав і розширити для великих, але визначити їх так, щоб збереження статус-кво всередині них відповідало інтересам усіх держав, які утворюють «санкційну групу». Таке регіональне групування санкційного механізму під контролем Ліги Націй здалося мені метою, якої варто прагнути. Тоді я думав насамперед про співпрацю між Фінляндією та її скандинавськими сусідками. Ще одним варіантом було б створити нейтральні чи напівнейтральні зони на небезпечних напрямках. Однією з них міг би стати Карельський перешийок. Між 100-тисячним російським гарнізоном у Ленінграді та його околицях і фінським військом прикриття була чимала диспропорція, яку вдалось би подолати, нейтралізувавши певні зони.

Наскільки далекими від дійсності були дуже узагальнені пропозиції Женеві стосовно регламентації, ілюструє те, що спершу Конференція хотіла дозволити фінляндським військово-повітряним силам мати лише 25 літаків. Хоча після наших заперечень вона збільшила кількість до 125, цього теж було недосить. Уже саме намагання зробити слабших іще слабшими, попри нестабільне становище маленьких держав, стало тривожним свідченням неналежних уявлень, притаманних дискусіям на Конференції у справі роззброєння.

Паралельно з намаганням зміцнити слабкі гарантії безпеки під егідою Ліги Націй Фінляндія взялася усталювати стосунки з великим сусідом – геть не беручи до уваги, що Комінтерн дедалі активізував діяльність у нашій країні, а советський уряд разом офіційно відмежовувався від підривної роботи своїх агентів. СССР іще 1927 року розпочав перемовини з Фінляндією щодо пакту про ненапад, однак їх перервали після пропозиції фінляндського уряду, яка стосувалася процедури врегулювання непорозумінь. У 1932-му росіяни ініціювали повернення до цього питання. Тепер вони схвалили позицію Фінляндії, і 21 січня 1932 року сторони підписали угоду про ненапад і мирне врегулювання конфліктів, однак із застереженням, що ратифікація відбудеться аж після додавання до неї пункту щодо процедури вре-

гулювання непорозумінь. Це доповнення було зроблено в квітні того самого року, і в серпні угода пройшла ратифікацію. Пізніше балтійські країни пішли за нашим прикладом. Тож Фінляндію не можна звинуватити в тому, що вона знехтувала нагодою налагодити відносини з єдиним сусідом, який потенційно загрожував її безпеці.

У квітні 1932 року до Ради оборони надійшло повідомлення, що міністерство фінансів вимагає наступного року скоротити на 10 % асигнування для всіх міністерств. Це означало зменшення оборонного бюджету приблизно на 60 мільйонів марок, а отже, знову зривало фактично затверджений 6-річний план оновлення матеріально-технічної бази, який ґрунтувався на щорічному додатковому асигнуванні 125 мільйонів. Становище було серйозним, адже, за оцінками, перехід на територіальну систему спричинив би додаткові видатки на суму 70 мільйонів. Невже заради здійснення організаційної реформи доведеться відмовитися від закупівлі матеріальних засобів?

Саме так і сталося. Якщо не вдаватися до цифр і опису затяжних дебатів, які точилися влітку й восени 1932 року, можна просто коротко зазначити, що все скінчилося черговим зменшенням оборонного бюджету – утім, не більш як на 4 мільйони марок. У 1933-му внаслідок видатків на територіальну реформу закупівля сучасних матеріальних засобів не сягнула навіть рівня попереднього року. За таких умов виникало відчуття, що марно навіть говорити про шестирічний план. На жаль, цей задум ґрунтувався на ухвалі парламенту, а не на особливому законі, як у випадку із суднобудівною програмою. Частка оборонного відомства у витратах загального бюджету поменшала з 19 % до 17 %. Адже ми мали пакт про ненапад із Советським Союзом!

У жовтні 1932 року голова Ради оборони дістав цікаве доручення репрезентувати разом з військовою делегацією фінляндську армію в Люцені під час відзначення зоо-ліття героїчної смерті короля Густава II Адольфа. Як відомо, у цьому останньому бою під орудою короля воювала фінська кіннота.

За два дні до урочистостей фінляндські представники прибули в Ляйпциг, де їх зустріли полковник фон Фалькенгорст, який брав участь у допоміжній експедиції, відрядженій 1918 року Німеччиною до Фінляндії, а також радник посольства Дуквіц, що був до моїх послуг. Назавтра гостей запросили на концерт відомого ляйпцизького філармонічного товариства, і там я зустрівся зі спадкоємним принцом Швеції та його дружиною, які разом зі шведськими делегаціями брали участь в урочистостях.

6 листопада Службою Божою почалася й сама церемонія в каплиці, збудованій на зібрані у Швеції пожертви. Поминальна відправа зібрала більше публіки, ніж вмщала капличка, і багато присутніх мусили стояти за межами храму і слухати звуки орґану, які долинали крізь усі відчинені двері. День був туманним і мрячним, що трохи потьмарювало святкову атмосферу. Поруч стояла почесна варта, а серед німецьких представників був командувач армії генерал фон Гамерштайн. Після відправи спадкоємний принц Густав Адольф привітав присутніх від Швеції, а далі я від імені Фінляндії вшанував пам'ять героїчного короля такими словами:

З далекої півночі приїхали ми до Люцена, щоб привезти фінляндське шанування невмирущому героєві, любому королеві, і благословити пам'ять наших прабатьків, які пліч-о-пліч зі своїми братами й одновірцями воювали й лили кров під його звитязними знаменами.

Нагадавши про реформацію й зумовлене нею проповідування народною мовою, я зазначив, що фінляндському народові було до снаги десятиріччями тримати під прапорами 20 000 вояків і заповнювати прогалини в лавах у часи, коли його населення становило лишень 300 000 душ. Закінчилася моя промова так:

Століття пролітають і зникають, час усе згладжує і замиряє. Велетні духу і праці, які колись керували долями народів і безкорисливо жертвували собою заради величних цілей, сяють, немов незгасні смолоскипи в темряві, яка огортає довгий шлях людства до духовного зростання й удосконалення.

В особі Густава II Адольфа, воєначальника й державного діяча, людини, яка розвивала хліборобство в моїй країні і зміцнювала її східний кордон, фінляндський народ і досі шанує мужність у її найшляхетнішому вияві, величність волі, політ думки, чистоту прагнень і смиренність у вірі.

Далі я поклав вінок від президента й уряду Фінляндії.

По закінченні церемонії в капличці почесна варта пройшла урочистим ходом, і тут я вперше побачив, як німецьке військо маршує «високим кроком», який справляв неабияке враження бо за ним відчувалося тренування. Я усвідомив, що цей церемонійний хід напевно має куди більше значення для вишколу, ніж могло здатися на перший погляд. Потім ми побували на бойовищі й довколишніх теренах, де відбулися різні прийняття з промовама місцевих представників. На обід фінляндську військову делегацію запросили бургомістр Ляйпцига Герделер з дружиною, і після кількох приємних годин у їхній гостинній домівці ми поїхали до Берліна, відгукуючись на запросини президента Німецької республіки, генерал-фельдмаршала фон Гінденбурга.

Уранці того дня, коли мав відбутися візит, ми були в повному убранні, з хвилюванням чекаючи тієї хвилини, коли постанемо перед тим доблесним солдатом, якого – попри нещасливий кінець війни – весь його народ і досі дуже шанував, а його імені не затьмарювала ані найменша тінь. На подвір'ї президентського палацу стояла вишикувана почесна варта, і ад'ютант повідомив мене, що президент особисто звелів поставити варту в найкращому вбранні. І ще він не забув попросити камердинера, щоб той приніс Великого хреста Ордена Хреста Свободи, яким було нагороджено генерал-фельдмаршала фон Гінденбурга (подяка за допоміжну експедицію, надіслану 1918 року до Фінляндії).

Райхспрезидент спочатку прийняв мене. Коли я переказав вітання від президента й уряду Фінляндії, він подякував кількома гречними словами, а тоді перевів розмову на нашу визвольну війну й надзвичайно високо оцінив здобутки фінляндської армії. Це дало нам привід згадати деякі епізоди тієї кампанії. Далі президент попросив мене відрекомендувати членів делегації, з якими

він доброзичливо поспілкувався, зокрема сказав, що йому подобаються наші прості мундири – такими тоді доводилося вдовольнитися.

На прийнятті у фінського посла Вуолійоки я зустрів графа фон дер Гольца й запізнався з багатьма найвищими командувачами німецької армії. Один з них – генерал фон Шляйхер, якого разом із дружиною розстріляли 1934 року під час чистки, вчиненої націонал-соціалістичною партією.

Моє відвідання Німеччини було доволі швидкоплинним і не дозволяло якось вникнути в німецьку політику, проте тамтешні розмови дали багато приводів для роздумів. Повернувшись додому, я писемно виклав стрижневі моменти своїх спостережень і висновків президентові республіки.

Що насамперед впало у вічі – це докорінна зміна зовнішньополітичного курсу, зумовлена домовленостями, які уклала Німеччина із Советським Союзом, починаючи від Рапалльської угоди 1922 року. Намагання німців підтримувати добрі стосунки з Москвою спричинилося до неабиякої взаємодії, яка не останньою чергою оприявнювалася в збільшенні контактів між військами цих двох країн. Німеччину, мабуть, найбільше цікавило те, щоб умілі фахівці навчилися користуватися забороненою для неї важкою зброєю, як-от важкою артилерією, панцеротанковою зброєю й авіацією. Крім того, імовірно, держава сподівалася на придбання й зберігання цих бойових засобів за межами власної країни. Советському Союзові, зі свого боку, йшлося про німецьку промисловість, а також про використання спеціалістів-німців у реалізації 5-річного плану. Водночас ССРСР, зрозуміло, хотів вишколити кваліфікованих інструкторів, тому багато високопоставлених військовиків навчалися в німецьких військових школах і на військово-технічних курсах.

Співпраця між Райхсвером і Червоною армією була, без сумніву, націлена проти Польщі. Що Німеччина, що Советський Союз хотіли поквитатися із цією країною, яка перешкождала, з одного боку, Німеччині розв'язати питання коридору й силезьку проблему, а з другого – стояла на заваді російській експансії на захід в інтересах світової революції. Не можна було відкидати можливість, що

уже є домовленість стосовно Польщі, а також план спільної операції, розроблений генеральними штабами. Якщо так, це, мабуть, насамперед означало зосередження російських сил проти Польщі й Румунії, і тоді правий фланг сягав би Естонії й Латвії. Тоді Советському Союзу було б вигідно не виставляти військо проти Фінляндії, яка відповідно до пакту про ненапад, укладеного за російською ініціативою, мусила відігравати роль пасивної спостерігачки.

Судячи з усього, в інтересах обох країн було збереження миру у Фінляндії. Про це свідчило й завзяття, з яким німецькі дипломати у Фінляндії та інших країнах уже тривалий час декларували, що Советський Союз і на думці не має нападати на Фінляндію і що Німеччина в кожному разі використовує свій вплив, щоб запобігти таким планам. Райхсверміністеріум теж незадовго до того дав нашому Генштабові схожі роз'яснення, і на тому самому наголошували провідні німецькі військовики під час урочистостей у Люцені.

Якщо сьогодні проаналізувати мої враження, що їх я виклав президентові республіки, і пригадати ставлення Німеччини до Фінляндії в час побратимства із Червоною армією, не можна не побачити в цьому потвердження базової ідеї, яка лежала в основі багаторічної німецько-російської дружби на засадах Рапальської угоди.

Мої враження від хитросплетеної внутрішньої ситуації Німеччини були неоднозначними. Унаслідок світової кризи країну спіткало масове безробіття, і почала розростатися комуністична партія. На виборах у листопаді 1932 року партія набрала таку кількість голосів, яка була дуже близькою до результату соціал-демократів. Утім обох їх випередили націонал-соціалісти, незважаючи на удар, якого зазнала партія, адже чимала кількість її колишніх прибічників проголосувала за комуністів. А що і комуністи, і націонал-соціалісти мали власні бойові організації, між якими часто-густо ставалися сутички, країна була на межі громадянської війни. Доволі поширеною стала думка, що Веймарська конституція не в змозі забезпечити міцної державної влади. Тому нічого дивного, що Гітлер у січні 1933 року виборов владу, розгромив червоні загони й розпустив парламент. Серед його прихильників,

без сумніву, було багато тих, хто не симпатизував тоталітарним ідеям беззастережно, але вважав порядок ціннішим за невгамовну свободу.

Стало очевидним, що курс, накреслений новим керманічем Німеччини, впливає на долю всієї Європи. Гітлер, щоправда, прислухався нашому континенту, розгромивши комуністичну партію у власній країні, проте вихід нової Німеччини на арену похитнув баланс сил у Європі, адже що Англія, що Франція жили роззброєнням. Те, що Німеччина в жовтні 1933 року – як перед тим і Японія – вийшла з Ліги Націй і Конференції у справі роззброєння, було нищівним ударом по колективній безпеці, на яку поклалися маленькі нації. Існували побоювання, що ідеологічні суперечності між нацистською Німеччиною й Советським Союзом можуть, з огляду на наші традиційні зв'язки з німецькою державою, дати росіянам привід для агресивнішої політики щодо Фінляндії, незважаючи на пакт про ненапад.

Фінляндія на той час була ще гірше готова до нападу росіян, ніж раніше, адже досі тривала територіальна реформа. Оборонне відомство створювало новий апарат мобілізації, перереєструвало сотні тисяч особових карток, перевозило матеріальні засоби, призначені для підрозділів воєнного часу, до нових складів, збудованих у мобілізаційних центрах по всій країні, переробляло плани, які стосувалися реквізиції коней, автомобілів і матеріальних засобів тощо. Складно й важко було також опрацьовувати нові плани операцій та концентрації війська. Можна сказати, що всі ланки оборонного відомства два роки докладали максимальних зусиль, аби здійснити масштабну реформу за якнайкоротший час. Утім лише після навчального збору влітку 1934 року польову армію можна було вважати організаційно цілком готовою до мобілізації.

Фінляндії пощастило, що водночас і в її великого сусіда відбувалися дві масштабні реформи: 5-річний план і колективізація сільського господарства. Їхня мета полягала в тому, щоб стабілізувати позиції СРСР як великої держави і як серйозного чинника у великій політиці, а для досягнення цього потрібен був мир. І невдовзі Советський Союз таки записав собі до активу великий

дипломатичний успіх: визнання де-юре з боку США в листопаді 1933-го.

Звіти про перебіг 5-річного плану свідчили про те, що промислова й військова міць СРСР повільно, але впевнено зростає. На відміну від того, що стверджувало багато іноземних оглядачів, «п'ятилетка» аж ніяк не зазнала фіаско. Було помітно великі здобутки у збройних силах, зокрема в панцеротанковій зброї й авіації. Червона армія мала сучасні танки американського й британського типів, «Крісті» й «Вікерс», а для тактичного й стратегічного застосування панцеротанкової зброї російські військові теоретики вже сконструювали самостійні та сміливі доктрини, що їх застосували на практиці німці в Другій світовій війні. А ще було досягнуто неабияких результатів у галузі авіації, надто в бомбардувальній, яка оперувала дво- й чотиримоторними літаками ТБ.

Отож я вважав доречним на святкуванні 15-річчя визвольної війни в Гельсінкі 16 травня 1933 року застерегти фінляндський народ від надмірного оптимізму. У промові на цьому заході я зокрема сказав:

Ми живемо в неспокійний і грізний час. Ми мусимо бути готовими, і всі мають брати участь у тому, щоб будувати цю державу дужою й великою. Тож простягнімо відкриту руку кожному, хто хоче працювати й виконувати свої обов'язки в цій країні. Патріотичний дух, ознакою якого є бажання захищати й рішення стояти як один у лавах, якщо доведеться боронити цю країну, — ось і все, чого ми вимагаємо, і нам уже не треба питати, де хто був п'ятнадцять років тому. Найбільша сила маленької країни — єдність. Тож забудьмо чвари й підозри і не марнуймо більше сили нації на другорядні питання. Ми всі потрібні одне одному, і, дай Боже, усім нам мати досить сил, стоячи пліч-о-пліч.

Центральним питанням на засіданнях Ради оборони 1933 року було оновлення матеріально-технічної бази. Замість передбачених 6-річною програмою 325 мільйонів марок Рада впродовж трьох останніх років отримала на це лишень 249 мільйонів. Тому первинні плани довелося коригувати. Виникли непорозуміння,

і не було жодної певності в бюджетних коштах на наступний рік. Зменшення асигнувань дуже вдарило по авіації, для якої Рада оборони затвердила переглянутий 6-річний план. Ставало дедалі очевиднішим, що головна умова розвитку оборонного відомства на тривалу перспективу — відокремити оновлення матеріально-технічної бази від партійнополітичних інтриг, які повторювалися щороку, спричиняючи свавільні торги. Через те я висловив ідею взяти позику на оборону, яка додасть певності й забезпечить швидші результати. Рада оборони подала цю пропозицію на розгляд Державної ради, а я зробив усе можливе, щоб усно переконати її членів у потрібності цього заходу. Міністри визнали, що позика була б найвдалішим рішенням, але на цьому все і скінчилося.

Коли дійшло до оборонного бюджету на 1934 рік, зусилля Ради оборони таки увінчалися певним успіхом: асигнування було збільшено на 145 мільйонів марок, які головно вклали в капітальні витрати на придбання матеріальних засобів, і сума ця зросла зі 113 до 236 мільйонів. Це означало, що 1934-й став першим роком, коли на асигновані кошти вдалося оновити матеріально-технічну базу відповідно до первинної, хай і недостатньої програми. На жаль, ми дуже в цьому відставали, і частка оборонного відомства в загальній сумі видатків державного бюджету, яка зросла на 853 мільйони марок, ще трохи поменшала — із 17,74 % до 17,42 %. Я знову мав привід поскаржитися на цей факт, а надто що економічну кризу було вже подолано.

Брак далекоглядності, притаманний обговоренню питань оборони, оприявнювався і за інших обставин. Для прикладу можна навести кілька типових випадків, що свідчать, якою далекою від дійсності була позиція влади під час проектування кількох вкрай важливих для оборонного відомства промислових підприємств і якою вирішальною стала роль невійськових чинників.

Питання про перебазування Державного авіаційного заводу із Суоменлінни ще раніше перебувало на розгляді в парламенті, і після певного зважування між двома варіантами — Тампере чи Гямеенлінна — вибір було зроблено на користь першого із цих міст. Попереднього 1933 року парламент асигнував на будівниц-

тво заводу в Тампере 5 мільйонів марок з коштів на подолання безробіття. Були всі підстави сумніватися, чи вдале це рішення. Раніше я не мав нагоди висловити свою думку щодо цього перебазування, тому вважав доречним на одному із засідань Ради оборони в березні 1934 року поставити на обговорення питання, чи було це принципове рішення продуманим з огляду на розвиток стратегічної ситуації. У разі переміщення заводу до Тампере ворог зміг би одним-єдиним наступальним маневром розладнати технічне постачання авіації, і, крім того, завдати смертельного удару по іншій важливій з військового погляду індустрії в місті. У теоретичному сенсі найкращим місцем мені здавався таборовий район поблизу міста Коккола. Присутній на засіданні міністр оборони відповів, що це питання може надовго загальмуватися, якщо починати тепер вибирати інші місця. Можливості перемістити завод із Суоменлінни цілковито залежали від того, чи перебазують його до Тампере: парламент поставив це за обов'язкову умову. Тобто вибирати доводилося не між Тампере й іншим населеним пунктом — питання стояло просто: Тампере або нічого!

Завод було збудовано в Тампере, а тому згодом стало важко завадити розташуванню в тому самому промисловому комплексі й виробництва авіадвигунів. Ось так одна помилка спричинила другу. Те, наскільки вразливим було становище Тампере, оприямилося, коли Советський Союз прибрав до рук авіабази в Естонії. Довелося ще під час Зимової війни перебазувати деінде велику частину виробництва авіазаводу.

У Раді оборони точилися дискусії і щодо інших принципових питань, пов'язаних із промисловістю. У містечку Іматра було джерело гідроенергії, унаслідок чого в долині річки Вуокса, небезпечно близько до найзагроженішої ділянки державного кордону, виріс чималий промисловий центр. Уже це вселяло тривогу, а тепер ще й держава хотіла розташувати на тих теренах кілька важливих з військового погляду заводів, а саме свою міделиварню, дотовану рудню Акціонерного товариства «Вуоксенніска», а також хлоровий завод державного підприємства «Енсо-Гутцейт». Будувати міделиварню вона постановила ще за рік до того. Нову руд-

ню не можна було закладати надто далеко від міделиварні, а де розташувати хлоровий завод – це наразі не вирішили.

На одному із засідань Ради оборони в березні 1934-го я ініціював обговорення цього питання. З'ясувалося, що Генеральний штаб ще 1929–1930 років ознайомив Раду з економічних питань оборони з військовими аспектами розташування промислових підприємств, наголошуючи на важливості того, щоб сполучити енергомережі країни. Своєю чергою ця Рада в одній із заяв зацентувала, що оборона країни дуже потребує заводів, спроектованих у вуоксенській долині, й окремо застерегла від того, щоб розташовувати в тій зоні міделиварню. Незважаючи на це, уряд і парламент розв'язали це питання на свій розсуд, не поцікавившись думкою керівництва оборонного відомства. Не лишалося нічого іншого, ніж вимагати скасування відповідної ухвали, яка очевидно суперечила інтересам країни і могла призвести до того, що в разі війни доводилося б висаджувати новозбудовані заводи в повітря. Ми не мали права, та й не могли собі дозволити змарнувати переваги, що їх давали географічні умови. Отримання електроенергії теж було недостатньою підставою для такої ухвали, адже передавати її вже збудованими лініями, навіть довгими, коштувало небагато. Це все навівало ще більший сум, ніж питання про перебазування авіазаводу.

Рада оборони в листі до Державної ради попросила повторно обговорити питання розташування спроектованих підприємств, і в розмовах з представниками влади й «Енсо-Гутцейтом» я знову застеріг від зосередження промисловості в долині Вуокси. Однак усе було марно, зроблених помилок не годилося чіпати, і вони спричиняли нові. Як наслідок, виробництву на нових заводах упродовж і Зимової, і Подальшої війни* 1941–1944 років подеколи дуже шкодила близькість фронту. Довелося вживати спеціальних заходів, щоб захистити цей промисловий комплекс від налетів. Хлоровий завод було втрачено 1940-го з укладенням миру в Москві. А коли 1941 року розпочалася Подальша війна, лінія фронту

---

* Подальша війна також відома як *Війна продовження* або *Карельська кампанія*. Вона почалася невдовзі після завершення Зимової війни і була прикладом повторної агресії Советського Союзу. – *Прим. ред.*

пролягала лише за кілька кілометрів від підприємств, здавання чи знищення яких неабияк позначилося б на військовому потенціалі країни.

Мене не полишала ідея взяти державну позику, щоб оновити матеріально-технічну базу оборонного відомства, і на радість, міністр оборони Оксала прислухався до цього. Проте уряд і парламент, як я побачив, і далі не розумів ні задуму узяти позику, ні збільшення бюджету на скромні 135 мільйонів марок, запропоновані міністром оборони влітку 1934 року. За попередньою інформацією, оборонний бюджет мав зрости лише на 80 мільйонів. Наслідком стали чергові торги за різні статті.

Ще в попередні роки вдалося чимало зекономити, надавши військовозобов'язаним відстрочування від призову чи ще більше їх відсіявши. Бажання зробити те саме існувало й тепер, тож з'явилася пропозиція зменшити черговий призов аж на 4000 осіб «з метою заощадити кошти для придбання матеріальних засобів». Це мені здалося просто небезпечним – закуповувати матеріальні засоби замість вишколювати призовників: 4000 осіб становило аж 18 % призову. Це зменшення кадрової армії, тобто корпусу війська прикриття, не лише небезпечно вплинуло б на її боєготовність, а й зменшило б кількість вишколеного резерву.

Під час обговорення проекту бюджету військово-повітряних сил оприявнилася давня диспропорція між особовим складом і матеріальними засобами. Якщо штат не відповідав кількості підрозділів, визначених для цього роду війська на наступний рік, було нелогічно асигнувати кошти на додаткову авіатехніку. Уряд, розподіляючи гроші, певна річ, мав би зважити на те, що навчання певних фахівців, наприклад, механіків, триває до двох років. Показовим був і проект асигнувань на протиповітряну оборону. На незгоду з розташуванням важливих з військового погляду промислових підприємств у долині Вуокси й перебазуванням авіазаводу до Тампере пролунала відповідь, що загрозу повітряного нападу можна зменшити зенітною артилерією. Однак коли постало питання асигнувань на протиповітряну оборону, саме цей пункт у проекті бюджету зазнав наруги.